

I. INTRODUCERE

Simptomul aglomerării teoretice la sfârșitul secolului XX în cazul antologiilor

„Mi s-a spus că din cauza legării gândirii de teorie eu n-aș putea avea niciodată vreo idee arhitecturală. Pentru că, așa cum Maestrul îmi explica prudent, aceia care erau interesați în gândirea teoretică n-ar putea fi niciodată arhitecți. Astfel mi-am făcut intrarea în istorie, în istoriografie, prin urmare, în interiorul unui loc unde cineva ar putea gândi – acesta este faptul de a gândi ‘arhitectural’ ca ceva dintr-o dată ideatic și material. Aici s-a născut întrebarea centrală: explorând lucrările istoriei arhitecturale atât în termeni de epistemologie cât și de metodologie, cum ar fi posibil din punctul de vedere al politicii mele să informez teoretic practici creative ?” (Borden & Rendell, 2000: 3-4).

În anii '90 au apărut exploziv mai multe compendii de texte de arhitectură, rezumate, interpretări sau comentarii asupra „practicii teoretice” desfășurate începând din cea de-a doua jumătate a anilor '60¹ și până astăzi – perioadă

¹ Mijlocul anilor '60 reprezintă în teoria de arhitectură un moment de efervescență teoretică și proliferare publicistică care încearcă să dărâme eșafodajul Mișcării Moderne: Christopher Alexander (1964), Christian Norberg-Schulz (1965), Aldo Rossi (1982[1966]), Vittorio Gregotti (1966), Robert Venturi (1966) și Giorgio Grassi (1967) reprezintă doar câteva din numele cele mai importante în acest demers critic.

vehiculată în discursul teoretic sub diverse etichete: „postmodernitate“ (J.-F. Lyotard, J. Baudrillard, I. Hassan, F. Jameson, D. Kellner etc.), „modernitate târzie“ (T. Adorno, J. Habermas, R. Rorty, G. Vattimo), „a doua modernitate“ (U. Beck), „modernitate lichidă“ (Z. Bauman), „lume postpanoptică“ (G. Deleuze, P. Virilio) sau „post-umanism“ (J. Derrida, P. Eisenman)². Avalanșa de antologii și sinteze de arhitectură din ultimul deceniu ne poate face să ne gândim la un „simptom al retrospectiei“. Se întâmplă ceva nou pentru arhitectură ? Lăsăm în urmă ceva inactual ?

Lucrarea de față se dorește o explorare a fațetelor filosofice ale acestui fenomen cultural cu implicații ce depășesc sferile disciplinare convenționale ale arhitecturii. Antologiile încearcă prin selecție – deci prin excluziune –

² Sugerând noua stare de spirit, putem enumera cel puțin 10 antologii generale (Kahn, 1991; Whiteman, Kipnis & Burdett, 1992; Ockman, 1993; Lillyman, Moriarty & Neuman, 1994; Nesbitt, 1996; Saunders, 1996; Jencks & Kropf, 1997; Leach, 1997; Hays, 1998; Borden & Rendell, 2000) și 3 sinteze generale (Gelernter, 1995; Harbison, 1997; Hale, 2000) în ultimul deceniu al secolului trecut, raportat la 4 lucrări echivalente între 1970 și 1990 (Conrads, 1970; Foster, 1983; Adams & Searle, 1986; Trachtenberg, 1985) care adună idei teoretice și grupează texte de arhitectură publicate de-a lungul secolului XX. Fenomenul prezintă un paralelism interesant cu domeniul filosofiei (Bouchard, 1977; Eagleton, 1983; Vattimo & Rovatti, 1998 [1983]; Habermas, 2000b [1985]); Kearney, 1986; Rorty, 2000a [1991]; Lechte, 1994). Antologiile specializate sau tematice circulă relativ constant de-a lungul celei de-a doua jumătăți a secolului, punctând momente principale în gândire (Broadbent, Bunt & Jencks, 1980; Ghirardo, 1991; Colomina, 1992; Edquist & Bird, 1994; Hays, 1995; Coleman, Danze & Henderson, 1996; Sandercock, 1998).

să facă o drastică reducere valorică a masei cantitative de cunoaștere înspre un corp calitativ de cunoștințe comprehensibil. Se pot detecta acorduri teoretice de principiu privind temele de dezbatere și problemele profesionale mai importante în ciuda unei confuzii determinate de sentimentul zădărnicii și inconsistenței alegerii libere între opțiuni nelimitate echivalente. Apar în consecință semnele culturale ale angoasei existențiale (după L. Strauss, Z. Bauman etc.) sau extazului delirant (după J. Baudrillard, N. Leach etc.) amestecate într-o stare schizoidă (Deleuze & Guattari). Se vorbește frenetic de „sfârșit“ în mai multe domenii ale cunoașterii (istoria, arta, filosofia etc.). Se percepe simultan o plictiseală de experimentare și o exacerbare a experimentării. Se simte acut necesitatea unei pauze, a unui interval, a unui moment de reflecție, de judecată, de redescoperire sau de revizuire. Se simte necesitatea avansării unor soluții la problemele detectate, redesenându-se hărțile de orientare în spațiul cognitiv labirintin după o ordine provizorie sau „slabă“. Antologiile expun în mod manifest ideea că astăzi există *mai multe forme alternative de gândire concurente* și că revigorarea judecății nu poate porni decât de la ceea ce a fost deja gândit mai înainte, niciodată *ex nihilo*. Teoriile prescriptive care au alimentat modernitatea au căzut în dizgrație, iar teoria critică a dobândit un enorm capital de încredere odată cu instaurarea postmodernității, beneficiind de instrumente filosofice tot mai sofisticate. Estetica cedează în fața eticii și ecologiei. În aceste circumstanțe, antologia devine o protoistorie intelectuală articulând un corp de *vocabulare diferite* teoretice care se critică reciproc.

„Supra-teoretizarea“ unei discipline are cel puțin trei semnificații: în primul rând, în calitatea de „anunț“ sau luare aminte înseamnă *proliferarea cantitativă de texte* care reflectează la starea disciplinei și sugerează alternative critice, situație copleșitoare ce poate fi observată printr-un travaliu comparativ istoric în raport cu ceea ce numim tradițional practică / acțiune; în cel de al doilea rând, în sensul „tare“, reprezintă o *tentativă mai puțin fericită de-a face inseparabilă legătura dintre practică și credința teoretică*, de exemplu de a considera că nu poți înțelege „cu adevărat“ opera unui artist, sau că nu poți practica propriu-zis, decât prin prisma unei credințe filosofico-teoretice propriie sau împrumutată (cf. Rorty, 2000b); iar în al treilea rând, în sensul „slăbit“, este expresia revigorantă a *schimbării calitative profunde de atitudine în relația dintre gândire și acțiune* prin emfaza convingerii persuasive și abandonarea impunerii rigide, în urma căreia ajungem să vorbim de „*practică teoretică*“, de *mediere între practici* sau de faptul că *un mod de a acționa este un mod de a gândi* (cf. Hale, 2000: 1-7). „Sensul tare“, criticat pe bună dreptate de Rorty și de Habermas, este legat mai cu seamă de o veche pretenție a filosofiei de a domina toate celelate domenii ale cunoașterii printr-un mecanism metafizic absolut.

Aglomerarea de texte seamănă confuzie, nu atât prin aspectul sufocant cantitativ, cât prin multiplicarea punctelor de vedere contradictorii cvasi-echivalente: în acest sens ceea ce se numește generic „postmodernitate“ este un ansamblu divergent de forțe discursive cu rezultantă (credință dominatoare metafizică) nulă. Cu această situație ne putem obișnui fără să cădem în conservatorism nostalgic

ori în nihilism revoluționar. Tentativa, însă, de inseparabilitate dintre credință și operă, alături de ideea că schimbările radicale din filosofie sau știință *impun* neapărat același grad de schimbare și în arhitectură sau viața social-comunitară e cu adevărat problematică și împovărătoare. „Practica teoretică“, descrisă ca un model de „indisciplinare“ sau de slăbire a granițelor dintre discipline, ori dintre acțiuni și reflectarea în text a acelei acțiuni, vine să atenueze șocul cu care ne-a confruntat gândirea post-metafizică (tipul de gândire care are pretenții dominatoare, pe baza unei presupuse superiorități universale, oferindu-se pe sine ca sol în care să-și poată înfige rădăcinile toate celelalte discipline). Este cel mai bine descrisă ca *atitudine terapeutică* sau *corectivă* și ca mod de ajustare și recalibrare a unei moșteniri discursive testate istoric. Potrivit acesteia, *filosofia nu poate servi arhitecturii decât cel mult ca model de inspirație*. „Supra-teoretizarea“ este un *pharmakon* cultural: leac, dacă se înțelege în sensul ei „slab“, otrăvă dacă se preia sensul „tare“.

Lectura antologiilor ca expresie a descifrării acestei aglomerări are un dublu-sens: este mai întâi o *cartografiere cognitivă* ce configurează concepte, evidențiind constelațiile de enunțuri relevante și momentele de ruptură discursivă sau de depliere contradictorie din structura lor internă labirintică, pe urmele „deziluzionate“ ale unei „arheologii a gândirii“, și apoi o *hermeneutică a producției de text* capabilă să reveleze starea de conflict dintre diversele interpretări posibile și „slăbirea“ metafizică a gândirii în această „deschidere de lume“, „reiluzionând“ arhitectura construită prin intermediul teoriei în dimensiunea existențială dislocată de momentul „cartografic“. Acest mod

dublu de abordare este inspirat în mod special de opera teoretică a lui Paul Ricœur care a evidențiat în gândirea occidentală contemporană jocul dialectic de substituție dintre demitizare (dezideologizare, deconstrucție, demascare etc.) și remitizare (reideologizare, reconstrucție, punere a unei noi măști etc.). Momentul hermeneutic se depliază chiar mai larg, între fenomenologie și pragmatism, în interiorul unei „gândiri slabe“ după modelul sugerat de Gianni Vattimo și Pier Aldo Rovatti (1998 [1983]) la care se alătură Richard Rorty (2000a [1991]). Concluzia se va concentra asupra recompunerii sau rețeserii fragmentelor conceptuale rezultate din cartografiere prin faptul hermeneutic de a recrystaliza mai puțin rigid conflictul deschis între concepte și discursuri; altfel spus, este vorba de propunerea unui model istoriografic de „rescriere conceptuală“ a antologiilor, ca expresie a hibridizării radicale prin care trece gândirea contemporană, valorificând cu predilecție spațiul intermediar dintre conflict și conciliere. Diversele forme de marxism, structuralism sau poststructuralism au desacralizat gândirea, articulând un moment necesar, dar insuficient al lucidității. Hermeneutica este un episod complementar care încearcă să definească o „mască“ a cunoașterii capabilă să se recunoască pe sine ca simplă mască, în efortul de a nu simplifica sau reduce existența în interiorul unor *paradigme*³ diferite.

³ *Paradigma*, termenul lansat de Thomas Kuhn (1976 [1962]) cu privire la lumea cercetării științifice, poate fi definit mai cuprinzător ca „școală de gândire“ ce vehiculează un set restrâns și precizat de concepte cheie pentru producția de discurs, legitimându-se prin consistență autoreferențială. „Logica“ sau „rațiunea“ discursului se

Antologia lui Neil Leach, *Rethinking Architecture – A Reader in Cultural Theory* (1997), grupează articole critice despre arhitectură scrise exclusiv de filosofi, propunând cinci paradigme de gândire: modernism, fenomenologie, structuralism, postmodernism și poststructuralism. În schimb, volumul editat de Charles Jencks & Karl Kropf, *Theories and Manifestoes of Contemporary Architecture* (1997), propune criteriul estetic: post-modernism, ecologism post-modern, tradiționalism, *late*-modernism și neomodernism⁴.

Kate Nesbitt a preferat în *Theorizing a New Agenda for Architecture – an Anthology of Architectural Theory 1965-1995* (1996) ca temele să fie mai diferențiate, fără a privilegia estetica sau filosoficul: postmodernism, semiotică și structuralism, poststructuralism și deconstrucție, istoricism, tipologia și transformarea, teoria urbană după modernism, Școala de la Veneția, agenda politică și etică, fenomenologie, natură și situl construit, regionalism critic,

află în discursul însuși și mai ales în axiomele lui care plutesc pur și simplu în neant.

⁴ Deși s-a dorit concentrarea unui număr cât mai mare de puncte de vedere într-un spațiu extrem de restrâns (este vorba totuși de cea mai „compactă” și „digerabilă” antologie), cartografierea este „suspectă”: postmodernismul ocupă un loc supradimensionat, la care se adaugă cele cinci „ieșiri la rampă” din partea lui Jencks – mai mult decât oricare autor prezentat. Trecând cu vederea caracterul autocelebrativ și pasiunea protoconunistă a teoreticianului american, rămâne de apreciat caracterul prietenos și amuzant al textelor (multe sunt sloganuri sau îndemnuri), numărul mare de puncte de vedere (record între antologii) și selecția majoritară a textelor scrise de arhitecți pentru care „producția de text” a fost marginală și complementară creației lor construite.

expresia tectonică, feminism, *gender* și problema corpului, definiția contemporană a sublimului. În capitolul introductiv al volumului, autoarea descrie cinci paradigme generale (fenomenologia, estetica sublimului, teoria lingvistică, marxismul și feminismul) alcătuind, după 1965, fundalul celor 14 „microparadigme” arhitecturale din cuprinsul lucrării.

Antologia lui K. Michael Hays, *Architecture Theory since 1968*, (1998), este un volum gigant cu texte în general nefragmentate și foarte lungi, fără o porționare pe principiul paradigmelor (Leach, 1997; Jencks & Kropf, 1997) sau microparadigmelor (Nesbitt, 1996), deși autorul sugerează posibilele constelații discursive în introducerea de la începutul volumului. Ca selecție, reprezintă o combinație de teoreticieni reputați de arhitectură și filosofi. Aceeași predilecție teoretică cu o tematică critică diversă o vom întâlni și la lucrarea *Strategies in Architectural Thinking* îngrijită de John Whiteman, Jeffrey Kipnis & Richard Burdett (1992), dar aici nu mai este vorba de o retrospectivă programatică comprehensivă, ci de rezultatul unei conferințe a teoreticienilor de arhitectură ținute la Chicago în 1988, pornind de la ideea că pretenția autonomiei arhitecturii este cel puțin suspectă dacă acceptăm ipoteza că gândirea de arhitectură este culturală prin construcție și efect.

Editorii compendiului de texte intitulat, *Critical Architecture and Contemporary Culture*, William J. Lillyman, Marilyn F. Moriarty & David J. Neuman (1994), au grupat lucrări de la simpozionul „Postmodernism and Beyond: Architecture as the Critical Art of Contemporary Culture”

Cuprins

I. INTRODUCERE	
Simptomul aglomerării teoretice la sfârșitul secolului XX în cazul antologiilor	5
II. INSTRUMENTE TEORETICE ȘI FUNDAL FILOSOFIC ...	17
1. Cartografia cognitivă	17
2. Hermeneutica	24
III. CONCEPTE	43
1. Complexitate	44
2. Conflict – contradicție	53
3. Convenție - joc	60
4. Corp – corporalizare	72
5. Deteritorializare – reteritorializare	88
6. Eveniment	92
7. Heterotopie	99
8. Identitate	103
9. Ideologie / contraideologie	110
10. Implozie	138
11. Loc – contextualitate	147
12. Lucrul	160
13. Multiplicitate	170

14. Panopticon / post-panopticon	184
15. Pliu	191
16. Raționalitate	199
17. Reprezentare	238
18. simulare – simulacru – virtualitate	258
19. Slăbiciune	266
20. Structură	283
21. Subiect / Dasein	310
22. Technê	335
23. Text – textualitate – intertextualitate	347

IV. ÎN C H E I E R E

De la antologie la istorie intelectuală teoretizată ...	375
Istoria teoretizată ca problemă ontologică: critica pragmatistă	375
Istoria teoretizată ca problemă epistemologică: critici marxiste, structuraliste, poststructuraliste și de gender	380
Istoria teoretizată ca problemă hermeneutică: critici fenomenologice	385

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE	391
-------------------------------	-----